

Agnieszka Rybak

Prawnokarna ochrona godności zwłok człowieka

Palestra 49/1-2(553-554), 99-104

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

PRAWNOKARNA OCHRONA GODNOŚCI ZWŁOK CZŁOWIEKA

W systemie polskiego prawa karnego istnieje kilka typów przestępstw, w których określenie chronionego przez nie dobra jest na tyle kłopotliwe, że wskazuje się nawet, iż stanowią wyjątek od dogmatu dóbr prawnych, bo chronionego przezeń dobra nie daje się materialnie i treściowo ująć¹. Chodzi tu o przestępstwa: znieważania czy ograbiania zwłok, prochów ludzkich lub miejsca spoczynku zmarłego (art. 262 k.k.); nabywania lub zbywania cudzych komórek, tkanek czy narządów pochodzących ze zwłok ludzkich bądź od żywego człowieka, a także brania udziału w ich przeszczepianiu wbrew przepisom ustawy (art. 20 ustawy o pobieraniu i przeszczepianiu tkanek i narządów²); rozpowszechniania ogłoszeń o odpłatnym zbyciu, nabyciu lub pośredniczeniu w odpłatnym zbyciu lub nabyciu tkanek lub narządów w celu przeszczepiania (art. 19 cyt. ustawy); uprawiania handlu ludźmi, nawet za ich zgodą (art. 253 § 1 k.k.); organizowania adopcji dzieci w celu osiągnięcia korzyści majątkowej (art. 253 § 2 k.k.).

W tej grupie na szczególną uwagę zasługuje zakaz znieważania zwłok, prochów ludzkich lub miejsca spoczynku zmarłego (art. 262 § 1 k.k.) oraz ich ograbiania (art. 262 § 2 k.k.). W literaturze wskazuje się następujące definicje jego przedmiotu ochrony:

- nienaruszalność przedmiotów znajdujących się przy zmarłych oraz nienaruszalność materialna miejsca spoczynku zwłok³ (*per analogiam*: nienaruszalność zwłok, ich integralności);
- uczucia ludzi związane z kultem zmarłych, zwłaszcza uczucia osób bliskich zmarłemu⁴ (*per analogiam*: uczucia ludzi wobec ciała zmarłych);
- cześć, szacunek i spokój należny zmarłym i miejscu ich wiecznego spoczynku⁵;
- przyjęty w kulturze i obyczajowości, nacechowany szacunkiem i powagą stosunek do śmierci, zwłok, prochów ludzkich oraz mogił i cmentarzy⁶;

¹ G. Stratenwerth, *Zum Begriff des „Rechtsguts“*, Festschrift für Theodor Lenckner, München 1998, s. 386.

² Dz.U. 1995 Nr 138, poz. 682 z późn. zm.

³ J. Śliwowski, *Prawo karne*, Warszawa 1975, s. 438.

⁴ L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 1996 (2 wydanie), s. 273.

⁵ Z. Cwiąkalski, (w:) G. Bogdan, K. Buchała... *Kodeks karny. Komentarz*, t. 2, Kraków 1998, s. 946.

⁶ J. Wojciechowski, za O. Górniok, (w:) O. Górniok, S. Hoc, S. M. Przyjemski *Kodeks...*, t. III, Gdańsk 1999, s. 310.

– ludzka podmiotowość (co odnosi się do handlu ludźmi przenoszącego własność człowieka jak rzeczy)⁷.

Należy stanąć na stanowisku, iż dopatrywanie się przedmiotu ochrony tego zakazu w nienaruszalności miejsc spoczynku⁸ bądź samych zwłok – jest błędne. Są bowiem sytuacje, gdy można przenosić zwłoki; nie jest to wówczas ani naganne, a bywa wręcz pożyteczne, pożądane i przyjęte kulturowo; komórki, tkanki bądź narządy również mogą być pobierane – byle w dopuszczalnych przez ustawę celach: diagnostycznych, leczniczych, naukowych i dydaktycznych⁹.

Istoty tego dobra nie stanowią też związane ze zwłokami uczucia ludzkie¹⁰. Równoprawnie chroni się zwłoki i miejsce spoczynku osób, o których nikt nie pamięta po śmierci, jak i tych, których pamięcią otaczają najbliżsi i znajomi; handel tkankami, komórkami i narządami jest niedopuszczalny nawet wówczas, gdy zmarła osoba nie pozostawia nikogo, kto pamięta o niej¹¹.

Ochrona uczuć ludzkich to faktyczna ochrona dóbr osobistych (art. 23 i 24 k.c.) – te bowiem nie są niczym innym tylko właśnie ochroną uznanych wartości – jeśli przyjąć koncepcję obiektywistyczną, bądź uczuć człowieka – jeśli spojrzeć z subiektywnego punktu widzenia¹².

Należy uznać, iż zakazy te znajdują swoje uzasadnienie w **godności człowieka, która nie ustaje po śmierci, a przetrza się w szacunek i cześć należne ciału zmarłego człowieka¹³ i miejscu jego spoczynku**. Tak też należy określić dobro chronione tymi zakazami. Ów kulturowo przyjęty stosunek szacunku w stosunku do zmarłych¹⁴ nie istniałby, gdyby nie nakazywała przyjęć go godność człowieka – jako obiektywna, transcendentna cecha jednostki ludzkiej. Człowiek z samego faktu bycia człowiekiem, posiada wielką wartość, godność i niezbywalne prawa¹⁵.

Należy przy tym wskazać, iż w zależności od specyfiki danego miejsca, art. 262 może chronić również (jako dobro uboczne) dziedzictwo narodowe oraz dobra kultury (art. 5 i 6 Konstytucji RP), którymi mogą być pomniki, miejsca opisane w art. 261 k.k. oraz art. 262; oraz grobowce postaci historycznych.

Wyrazem unikalności godności człowieka, a jednocześnie wagi tego dobra, jest wyrażony w orzecznictwie pogląd, iż wobec ukrycia zwłok i zatarcia śladów zbrodni

⁷ Wyrok SA w Krakowie z 8 marca 2001 r., II Aka 33/01, KZS 2001/5/29.

⁸ J. Śliwowski, *Prawo karne*, s. 438.

⁹ Art. 2 ustawy o pobieraniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów – Dz.U. 1995, Nr 138, poz. 682 z późn. zm.

¹⁰ L. Gardocki, *Prawo karne*, s. 273.

¹¹ Art. 18 ustawy o pobieraniu i przeszczepianiu...

¹² Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, 2 wydanie 1995, Warszawa 1994, s. 135.

¹³ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Pallotinum 1994, s. 522.

¹⁴ J. Wojciechowski, za O. Górniok, (w:) O. Górniok, S. Hoc, S. M. Przyjemski, *Kodeks...*, t. III, s. 310.

¹⁵ Z. J. Zdybicka, *Wolność religijna fundamentem ludzkiej wolności*, (w:) *Człowiek w kulturze, Prawa człowieka*, Lublin 1998, s. 129.

ni przez sprawcę zabójstwa, niezbędna dla wyrażenia treści bezprawia jest konstrukcja zbiegu przestępstw: odmienność chronionych dóbr prawnych wynikająca ze sprofanowania zwłok sprzeciwia się uznaniu za wystarczające ukarania sprawcy za czyny uprzednie¹⁶. To stanowisko należy uznać za trafne. Sprawca atakuje bowiem odmienne dobra chronione: jednym z czynów życie ludzkie, drugim zaś cześć i szacunek należny zmarłym, co wyklucza przyjęcie pozornego zbiegu przestępstw.

Rodzi się pytanie, czy takie określenie dobra chronionego omawianymi zakazami wyczerpuje całość bezprawia, które może się urzeczywistnić wskutek realizacji znamion przestępstwa z art. 262 k.k.: ta może bowiem polegać nie tylko na sprofanowaniu zwłok, ale także na niszczeniu miejsc spoczynku; ich ograbianiu. Przedmiotem tego przestępstwa może być bowiem zarówno miejsce spoczynku zmarłego, jak i mienie znajdujące się na tym miejscu (np. płyty nagrobkowe). Sprowadza się to do odpowiedzi na pytanie, czy w takiej sytuacji mamy do czynienia z pozornym (pomijalnym), czy też realnym zbiegiem przepisów?

Problem zbiegu przepisów zachodzi wówczas, gdy zaistniał jeden czyn w znaczeniu prawnym, który podpada pod więcej niż jeden przepis ustawy karnej. Polskie prawo karne nakazuje w tych sytuacjach kwalifikować to zachowanie z wszystkich przepisów, pod które faktycznie (nie zaś tylko pozornie) dane zachowanie podpada (art. 11 k.k.).

Należy stanąć na stanowisku, iż taka sytuacja ma miejsce wtedy, gdy owe przepisy pozostają wobec siebie w stosunku krzyżowania (interferencji)¹⁷. Jedyną regułą, która winna decydować, czy czyn winien być kwalifikowany z jednego, czy wielu przepisów prawa karnego, jest reguła konsumpcji¹⁸. **Istota zasady konsumpcji sprowadza się bowiem do wyczerpującego uwzględnienia w rozważanej kwalifikacji prawnej zamachu przez rozważany czyn na dobra chronione prawem**¹⁹.

Opiera się ona na różnorodności ochrony udzielonej temu samemu dobru prawnemu²⁰. Konsumpcja wynika z tego, że z reguły do karalności czynu w kalkulowano już przełamanie innego zakazu²¹. Innymi słowy: jeśli rozważane przepisy nie chronią tego samego dobra prawnego, nie ma mowy o konsumpcji zachodzącej między tymi przepisami²². Wskazuje się także, iż znajduje ona zastosowanie wów-

¹⁶ Wyrok SA w Krakowie z 7 września 2000 r., II Aka 126/00, KZS 2000/9/34.

¹⁷ A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2000, s. 230.

¹⁸ W. Wolter, *Reguły wyłączania wielości ocen w prawie karnym*, Warszawa 1961; A. Rybak, *O istocie kumulatywnej kwalifikacji przepisów ustawy*, „Palestra” 1999, nr 9–10, s. 44 i n.; J. Kostarczyk-Gryśka, *Kumulatywny zbieg przepisów ustawy określający przestępstwo nieumyślne*, PiP 1973/4.

¹⁹ A. Rybak, *O istocie kumulatywnej kwalifikacji przepisów ustawy*, „Palestra” 1999, nr 9–10, s. 44 i n.

²⁰ Za Wolterem, (w:) *Reguły...*, s. 92.

²¹ W. Wolter, *Nauka o przestępstwie*, Warszawa 1973, s. 336.

²² Za Spotowskim, (w:) *Pomijalny (pozorny) zbieg przepisów ustawy i przestępstw*, Warszawa 1976, s. 57.

czas, gdy w realizację znamion przepisu skonsumowanego w kalkulowano elementy decydujące o ładunku społecznej szkodliwości czynu²³. Biorąc pod uwagę okoliczność, iż jednym z zasadniczych elementów decydujących o społecznej szkodliwości jest kryterium ataku na dobro prawne – z twierdzeniem tym należy się zgodzić.

Kumulatywna kwalifikacja prawna czynu w przypadku zbiegu przepisów do jednego czynu winna bowiem trafnie i wyczerpująco wyrażać zawartość kryminalną czynu²⁴; jego społeczną zawartość i nie narażać się na zarzut fałszowania rzeczywistości²⁵. Umożliwia, a nawet wprost nakazuje wydobyć i ujawnić w kwalifikacji przestępstwa fakt, że czyn ten stanowi zamach na dwa lub więcej dóbr prawnych; pozwala na adekwatne ukazanie zawartości kryminalnej czynu, na oddanie jego karygodności – pełniejsze odzwierciedlenie jego społecznej szkodliwości²⁶. O rzeczywistym zbiegu przepisów ustawy do jednego czynu mówimy wtedy, gdy jakiś czyn wykazuje znamiona dwóch lub więcej przepisów ustawy, ale redukcja do jednego przepisu jest niemożliwa, gdyż dopiero uwzględnienie wszystkich zbiegających się przepisów adekwatnie odbija zaistniały stan faktyczny²⁷.

Klucz do tego stanowi dobro chronione prawem. **Kumulatywna kwalifikacja jest bowiem wówczas uzasadniona, gdy w jednym czynie następuje kumulacja zamachów na różne dobra prawne, lub kumulacja różnych jakościowo sposobów naruszenia tych dóbr**²⁸.

Trafnie istoty kumulatywnej kwalifikacji czynu nie upatruje się tylko w zamachu przez czyn na różne dobra prawne, ale także w jakości tych zamachów²⁹. Nie bez znaczenia jest zatem fakt, iż sprawca dopuszcza się uszkodzenia dobra umyślnie, a jego narażenia – nieumyślnie³⁰. Postulat wyrażania w kwalifikacji prawnej całości kształtu bezprawia i szkodliwości społecznej czynu³¹ nakazuje także wyrazić w niej

²³ A. Wąsek, *Komentarz*, t. I, Gdańsk 1999, s. 164.

²⁴ I. Andrejew, *Polskie prawo karne*, Warszawa 1976, s. 236.

²⁵ M. Cieślak, *Polskie prawo karne*, Warszawa 1995, s. 416; *Uzasadnienie do k.k.*, (w:) *Kodeksy karne z uzasadnieniami*, Warszawa 1997, s. 123–124.

²⁶ A. Wąsek, *Kodeks karny. Komentarz*, t. I, s. 154.

²⁷ W. Wolter, *Nauka...*, s. 337.

²⁸ M. Cieślak, *Polskie...*, s. 414; wyrok SN z 26 listopada 1984, Rw 626/84, OSNKW 1985, z. 7–8, poz. 67, wyrok z 29 czerwca 1987, WZP 1/87, OSNKW 1987, z. 9–10, poz. 77, wyrok SA w Łodzi z 30 marca 1984, III Akz 44/84, Przegląd Sądowy 94/11/12; A. Wąsek, *Komentarz*, t. I, s. 172; K. Buchała, A. Zoll, *Polskie prawo karne*, Warszawa 1995, s. 326. Inaczej – A. Spotowski, *Pomijalny (pozorny) zbieg...*, s. 199.

²⁹ M. Cieślak, *Polskie...*, s. 414; wyrok SN z 26 listopada 1984, Rw 626/84, OSNKW 1985, z. 7–8, poz. 67; wyrok z 29 czerwca 1987, WZP 1/87, OSNKW 1987, z. 9–10, poz. 77; wyrok S.A. w Łodzi z 30 marca 1984, III Akz 44/84, Przegląd Sądowy 94/11/12.

³⁰ A. Marek, *Prawo karne*, s. 230.

³¹ A. Wąsek, *Kodeks karny. Komentarz*, t. I, s. 154.

jakość zamachu, stosunek sprawcy do dóbr chronionych prawem, co wyraża się w rodzaju winy³².

Teza ta znajduje potwierdzenie w orzecznictwie SN³³.

W związku z tym wyrażono pogląd, iż przestępstwo z art. 262 § 2 k.k., gdy polega na ograbieniu zwłok, nie podlega kumulatywnej kwalifikacji prawnej z zakazem zaboru mienia. Ograbienie obejmuje swym zakresem zabór cudzego mienia, stanowi on *lex specialis* wobec przestępstwa kradzieży³⁴.

Pogląd ten należy uznać za błędny. Przecież fakt ograbiania zwłok, grobu, czy miejsca spoczynku zmarłego bynajmniej nie zawiera w sobie immanentnie elementu zaboru innego dobra – mienia; a wyraża wyłącznie element zamachu na godność osoby zmarłej, miejsca jej spoczynku; nie mówiąc już nawet o tym, że przecież ograbianie wcale nie musi odbywać się „w celu przywłaszczenia”, a tylko w celu usunięcia określonych elementów z miejsca spoczynku. W tym zakresie należy każdorazowo zbadać stan faktyczny pod tym kątem – czego zaniechał SN rozstrzygając stan faktyczny w zacytowanym wyżej wyroku. Niezależnie błędny jest

³² W. Wolter, *Nauka...*, s. 341; K. Buchała, A. Zoll, *Polskie...*, s. 328.

³³ SN stwierdził, że zakwalifikowanie czynu żołnierza jedynie z artykułu 303 § 3 k.k. z 1969 roku, nie odzwierciedla tej oczywistej prawdy, że przecież żołnierz swym czynem naruszył nie tylko obowiązek pełnienia służby wojskowej, gdyż samowolnie przebywał poza wyznaczonym mu miejscem, ale uwalniając się sam z aresztu, w którym przebywał na podstawie prawnego nakazu prokuratora wojskowego, działał także przeciwko prawidłowemu działaniu organów ścigania (wyrok SN z 26 listopada 1984, Rw 626/84, OSNKW 1985, z. 7–8/67; wyrok z 29 czerwca 1987, WZP 1/87, OSNKW 1987, z. 9–10, poz. 77; wyrok SA w Katowicach z 30 sierpnia 2001, II AKA 224/01, Prok. i Pr. 2002/7-8/16).

Analizując przestępstwa rozboju i groźby karalnej, SN stwierdza, że przedmiotem ochrony przepisu art. 210 d.k.k., jest mienie oraz wolność i zdrowie człowieka. Oskarżony, doprowadzając pokrzywdzonego do stanu bezbronności, działał przeciwko jego wolności, groźba karalna zaś jest także przestępstwem przeciwko wolności.

Za trafne należy uznać rozstrzygnięcie SN, zgodnie z którym działanie zmierzające do zatarcia śladów już dokonanego przestępstwa może wyczerpywać z osobna znamiona drugiego przestępstwa skierowanego przeciwko innemu dobru prawnemu i wtedy nie podlega konsumpcji przez przestępstwo, które sprawca wcześniej popełnił (wyrok SN z 9 kwietnia 1970, IV KR 287/69, LEX 21310. Choć SN wyraźnie mówi o zastosowaniu art. 10 d.k.k., mam wątpliwości, czy raczej w rozważanej sytuacji nie powinno być mowy o zbiegu przestępstw).

Trafnie wskazał również SN, iż należy kumulatywnie zakwalifikować umyślne narażenie innej osoby na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia z przepisem średniego uszkodzenia ciała (wyrok SN z 26 stycznia 1994, WR 213/93, OSNKW 1994, z. 5–6, poz. 32). Istnieją tu przecież różnice w zaatakowanych dobrach prawnych (A. Wąsek, *Komentarz*, t. I, s. 163).

Zasadnie wskazano również, iż we wszystkich przypadkach zbiegu przepisów przewidujących karalność czynu polegającego na umyślnym spowodowaniu niebezpieczeństwa naruszenia określonego dobra i odrębnie na naruszeniu tego dobra, jeśli sprawca czynu w zakresie spowodowania niebezpieczeństwa działał umyślnie, a naruszenia dobra dopuścił się nieumyślnie – należy przyjmować kumulatywną kwalifikację czynu (uchwała 7 sędziów SN z 15 listopada 1972, VI KZP 59/72, OSNKW 1973, z. 1, poz. 1; A. Wąsek, *Komentarz*, t. I, s. 162–163).

³⁴ Wyrok SN z 29 września 1987, VI KZP 24/87, OSNKW 1987, z. 11–12, poz. 99.

pogląd, iż „ograbianie zwłok” *implicite* zawiera zamach na majątkowy element miejsca spoczynku zmarłych, bądź zwłok. Dobro chronione nazywane „mieniem” sprowadza się do spokojnego, niezakłóconego władania rzeczami oraz dla majątkowych praw podmiotowych innych osób – a więc przestrzegania ustanowionych przez ustawodawcę reguł władania i obrotu rzeczami i prawami niematerialnymi. Dość wskazać, iż realizować znamiona czynu z art. 262 k.k. będzie również osoba ograbiająca grób, bądź zwłoki osoby, której jest wyłącznym właścicielem. Osoba ta nie narusza „mienia”, albowiem w zasadzie, z punktu widzenia tych reguł, może jako właściciel z miejscem spoczynku zrobić, co chce (*ius abutendi*). Uprawnienie to nie obejmuje mienia znajdującego się przy zwłokach (ubiór, biżuteria), bądź miejsca spoczynku – tam bowiem ochronie podlega godność osób zmarłych.

W taki też sposób każdorazowo winny być rozstrzygane stany faktyczne, polegające na ograbieniu zwłok, grobu lub innego miejsca spoczynku zmarłego. Reguła ta opiera się na – coraz częściej wyrażanym w doktrynie poglądzie – iż godność człowieka to odrębne dobro chronione prawem³⁵. Jego naruszenie winno być każdorazowo uwzględniane w kwalifikacji prawnej czynu.

³⁵ A. Zoll, (*Nowa kodyfikacja karna w świetle Konstytucji*, CzPKiNP 1997/2/ s. 99). Autor wskazuje, iż wiele typów czynów zabronionych określonych w k.k. ma na uwadze godność człowieka jako przedmiot ochrony prawnokarnej.